

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

† Heinrich Rickert Τακτ. Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.—
Ernst Hoffman τέως Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.—Erich
Frank.—Guido Calogero, τακτ. Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Pisa.—
Ραφ. Δήμου, Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Harvard τῶν Ἡν. Πολ. τῆς
Ἀμερικής.—Κ. Τριανταφυλλόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν
Ἀθηνῶν.—August Faust Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Breslau.—Μιχ.
Τσαμαδός.—Franz Boehm έκτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.—
Κωνσταντῖνος Τσάτσος Καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.—Ἰωάν. Θεο-
δωρακόπουλος Καθηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.—Θεμ. Τσάτσος ὑφηγ.
Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ

ΨΑΡΩΝ 41

1940

Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Υ Π Ο

ΓΡΑΦΕΙΑ ΔΗΜΟΥ

§ 1. Εἰς τὴν μελέτην αὐτὴν θὰ ὑποστηρίξω ὅτι ἔχομεν ἀνάγκην τῆς ἐννοίας τῆς ἐλευθερίας, ἅψ' ἐνὸς μὲν διὰ τὴν πείραν ποὺ λαμβάνομεν περὶ τῆς ἐπιλογῆς καὶ ἅψ' ἑτέρου πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ καταστοῦν ἔγκυροι αἱ πρακτικαὶ μᾶς κρίσεις· ἅρα δὲ ἀποσαφηνίσω τὸ νόημα τῆς ἐλευθερίας, θὰ ὑποστηρίξω τὴν ἄποψιν ὅτι ἡ παραδοχὴ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελεῖ μέρος οἰασδήποτε ὑγιοῦς φιλοσοφίας.

α) Ἡ πείρα τῆς ἐπιλογῆς.—Ἡ ἐλευθερία εἶνε στοιχεῖον τὸ ὁποῖον ἀποκαλύπτεται ὅταν ἀντιλαμβάνομαι ὅτι ὁ ἑαυτός μου ἐκλέγει, ἀποφασίζει, ἐνεργεῖ καὶ ποὺ ὁμοιάζει πρὸς τὴν σχέσιν τοῦ «μεταξὺ» ποὺ ἀποκαλύπτεται ὅταν λαμβάνω συνείδησιν τοῦ πεδίου τῆς ἀντιλήψεώς μου. Εἶνε ἀξίον σημειώσεως ὅτι ἡ ἐλευθερία δὲν ἀποκαλύπτεται μόνον εἰς τὴν ἠθικὴν πείραν, ἀλλὰ εἶνε πράγματι προγενεστέρα αὐτῆς. Εἶνε βεβαίως δυνατὸν νὰ νοηθῆ ἄνθρωπος ποὺ νὰ μὴ ἔχη τὸ αἴσθημα τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀδίκου, ἢ ποὺ νὰ ἀποφασίζῃ περὶ τοῦ τι θὰ πράξῃ καὶ νὰ λησμονῆ συγχρόνως τελείως τὸ τι ὤφειλε νὰ πράξῃ.

Ὁ ὅμως εἶνε δυνατὸν ὅταν θὰ λαμβάνει τὴν ἀπόφασίν του νὰ ἔχη συνείδησιν ὅτι εἶνε ἐλεύθερος, διότι ἡ ἀπόφασις τοῦ νὰ ἀναγνωρίσῃ ἠθικὰς ἀρχὰς ἢ ἡ ἀπόφασις τοῦ νὰ παραγνωρίσῃ ἢ νὰ ἀγνοῆ αὐτὰς εἶνε καθ' ἑαυτὴν μία ἐλευθέρα ἐπιλογή. Μὲ μίαν λέξιν, ἡ ἐλευθερία εἶνε συστατικὸν στοιχεῖον τῆς ἀνθρωπίνης ἐπιλογῆς, τῆς ἠθικῆς τοιαύτης ἢ οἰασδήποτε ἄλλης.

β) Αἱ πρακτικαὶ κρίσεις.—Θεωρῶ τὸν ἑαυτόν μου—καὶ ἡ κοινωνία ἐν γένει μὲ θεωρεῖ—ὑπεύθυνον διὰ κάθε ἐλευθέραν μου ἐπιλογὴν. Ὑπάρχει ἓνα σύνολον τρόπων συμπεριφορᾶς καὶ κρίσεων, τὸ ὁποῖον, μὲ τὸ νὰ ἀποδίδῃ εὐθύνην εἰς τὸ ἄτομον διὰ τὰς πράξεις του, τὸ ἀνα-

γνωρίζει, ἐμμέσως, ὡς ἐλεύθερον· τὸ σύνολον δὲ τοῦτο ἀποτελεῖ μέρος ἐκείνου, τὸ ὁποῖον εἶνε δυνατόν νὰ ἀποκαλέσωμεν τὴν ἀποψιν τοῦ κοινοῦ νοῦ ὡς πρὸς τὴν συμπεριφορὰν τοῦ ἀνθρώπου. Μία τοιαύτη ἀποψις τοῦ κοινοῦ νοῦ δὲν ἀποτελεῖ κατ' ἀνάγκην ἓνα πόρισμα ποῦ νὰ ἔχη συναχθῆ ἀπὸ τὴν ἀνθρωπίνην πείραν, καὶ θὰ πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς στοιχεῖον πρόσθετον εἰς ἐκείνην. Ὁ κοινὸς νοῦς, εἴτε κατ' ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον—τὴν ὑπαρξιν καὶ τὴν φύσιν του—εἴτε κατ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀνθρωπίνην συμπεριφορὰν, εἶνε βέβαια δυνατόν νὰ ἀποτελῆται ἀπὸ ἓνα σύνολον πρωταρχικῶν κρίσεων, πρωταρχικῶν ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι δὲν τὰς πορίζομεθα δι' ἀναλύσεως ἀπὸ τὴν πείραν, καὶ οὔτε καὶ τὰς συνάγομεν ἀπὸ οἰονδήποτε ἄλλο σύνολον προτάσεων. Οὕτω ἐννοούμενος, ὁ κοινὸς νοῦς ἀσφαλῶς ἔχει σημασίαν διὰ τὴν κατασκευὴν μιᾶς καταλλήλου φιλοσοφικῆς θεωρίας περὶ τοῦ πραγματικοῦ.

Τὰς κρίσεις τοῦ κοινοῦ νοῦ ποῦ ἀφοροῦν τὴν συμπεριφορὰν τοῦ ἀνθρώπου θὰ τὰς ὀνομάσω πρακτικὰς κρίσεις, θὰ τὰς διαιρέσω δὲ εἰς ἠθικὰς καὶ μὴ-ἠθικὰς κρίσεις. Τώρα θὰ ἐξετάσω τὸ τί ἐξυπακούουν αἱ ἠθικαὶ κρίσεις. Ἀφοῦ ἔκαμα τὴν ἐπιλογὴν μου δυνατόν νὰ συγχαρῶ τὸν ἑαυτόν μου, ἢ δυνατόν νὰ ἔχω τύψεις συνειδήσεως διὰ τὴν ἀπόφασίν μου. Ἡ, δυνατόν οἱ φίλοι μου καὶ τὸ κοινὸν νὰ μὲ μεμφθῶν ἢ νὰ μὲ ἐπαινέσουν· ἢ ἐτυμηγορία των θὰ εἶνε: «εὖγε, δοῦλε πιστὲ καὶ ἀγαθέ», ἢ ἀντιστρόφως, «κακῶς ἐπραξες, ἀπιστε δοῦλε». Κρίνομαι ὡς ἄξιος ἐπαίνου ἢ ἄξιος μομφῆς ἐπειδὴ ὅλοι προῦποθέτουν ὅτι ἡ ἐπιλογή μου ἔγινε ἐλευθέρως. Ἄς θεωρήσωμεν ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ «δέον» εἶνε συστατικὸν στοιχεῖον τῶν ἠθικῶν κρίσεων. Ἐγὼ κρίνω, ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἑαυτόν μου, ὅτι ὤφειλον νὰ ἐνεργήσω οὕτω καὶ οὕτω· σεῖς κρίνετε, ἐν σχέσει πρὸς ἐμέ, ὅτι δὲν ὤφειλον νὰ ἐνεργήσω οὕτω καὶ οὕτω. Ἡ κρίσις ὅτι ὁ Α ὤφειλε νὰ πράξῃ τὸ Β εἶνε σύνθετος κρίσις, καὶ σημαίνει ὅτι τὸ Β εἶνε ὀρθὸν καὶ ὅτι ὁ Α εἶνε ἐλεύθερος νὰ τὸ ἐκλέξῃ.

§ 2. Μετὰ τὰ ἀνωτέρω θὰ προβῶμεν εἰς τὴν διευκρίνισιν τοῦ περιεχομένου τῆς πείρας τῆς ἐπιλογῆς καὶ τῶν ὅσων ἐξυπακούουν αἱ πρακτικαὶ κρίσεις. Εἶνε ὅμως ἀνάγκη νὰ κάμωμεν δύο προκαταρκτικὰς παρατηρήσεις. Κατὰ πρῶτον λόγον: ἡ ἀρχὴ ὅτι ὅλοι αἱ ἀνθρώπινοι

πράξεις εἶνε ἐλεύθεραι εἶνε παρὰ πολὺ εὐρεῖα· εἶνε δυνατόν νὰ ὑπάρχουν πράξεις αἱ ὅποια δὲν εἶνε ἐλεύθεραι. Θὰ περιορίσωμεν λοιπὸν τὴν πρότασίν μας καὶ θὰ εἴπωμεν «τινὲς ἀνθρώπιναι πράξεις εἶνε ἐλεύθεραι». Δεύτερον : ἡ ἐλευθερία εἶν ἐιδιότης τῆς ἀποφάσεως καὶ ὄχι τῆς ἐνεργείας· ἡ τῆς ἐνεργείας ἐστὶ ὅσον αὕτη εἶνε ἀποτέλεσμα μίας ἐλευθέρου ἀποφάσεως. Ἡ χρονικὴ στιγμή τῆς ἐλευθερίας εἶνε ἡ στιγμή κατὰ τὴν ὁποίαν λαμβάνω τὴν ἀπόφασιν ὡς πρὸς τὸ τί θὰ πράξω ἢ πῶς θὰ διακείμεαι. Ἡ ἐλευθερία ἀνήκει ὄχι εἰς τὴν ἑξωτερικὴν, περιφερειακὴν, δημοσίαν συμπεριφορὰν, ἀλλ' εἰς τὴν ἐσωτερικὴν σειρὰν τῶν συμβεβηκότων καὶ προηγουμένων τῆς ἐνεργείας, καὶ κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ἀνθρώπινον ὄν ἐξετάζει διαφόρους δυνατοὺς τρόπους ἐνεργείας (ἢ ἔστω καὶ ἓνα μόνον τρόπον) καὶ κατόπιν τούτου ἀποφασίζει. Κατὰ ταῦτα, ἡ ἐπιλογή, καὶ ὄχι ἡ ἐνέργεια εἶνε ἐλεύθερα. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπιλογή ἐπίσης εἶνε ἐνέργεια· διὰ τοῦτο, ἐν ταῖς ἐπομένοις, ὁσάκις ὁ ὄρος ἐνέργεια (ἢ συμπεριφορὰ) χρησιμοποιεῖται ὡς ὑποκείμενον διὰ τὸ κατηγορούμενον : ἐλεύθερα, θὰ ἀναφέρεται συνήθως εἰς τὸ εἶδος ἐκεῖνο τῆς ἐνεργείας καὶ ἀποτελεῖ τὴν ἐπιλογὴν.

Ἡ ἐννοια τῆς ἐλευθερίας περιλαμβάνει δύο στοιχεῖα : τὴν ἐννοίαν τῆς αἰτιότητος, καὶ τὴν ἐννοίαν τῆς φυσικῆς δυνατότητος. α) Ἡ κρίσις, ὅτι ὁ Α εἶνε ὑπύθυνος διὰ τὰς πράξεις του καὶ ἀμέσως διὰ τὰς ἐπιλογάς του, ἔχει κύρος ἐὰν εἶνε ἀλήθεια ὅτι ὁ Α εἶνε αἰτία· ἡ κρίσις περὶ εὐθύνης ἀποδίδει εἰς τὸν Α ὅτι εἶνε ἐνεργὸς παράγων. Τὴν ἐννοίαν τῆς αἰτιότητος χρησιμοποιῶ ἔδῳ ὑπὸ τὴν συνήθη τῆς σημασίας, ὅπως ὅταν λέγομεν : «Ἐγὼ τὸ ἔκαμα», ἢ «αὐτὸς τὸ ἔκαμε». Ἐχω συνείδησιν ὅτι ἡ πράξις μου εἶνε ἰδική μου, καὶ ὅτι προέρχεται ἀπὸ ἐμέ. Ἐὰν δὲ σὰς μέμφομαι διὰ τὰς πράξεις σας, ἐννοῶ ἀναμφιβόλως ὅτι αἱ πράξεις αὐταὶ πρέπει νὰ ἀποδοθοῦν εἰς σὰς ὡς τὸν ἐνεργὸν παράγοντα. Ἡ ἐννοια τῆς νομικῆς εὐθύνης διὰ τὰ ἐγκλήματα δὲν στέκεται ἐνόσω δὲν τίθεται ὡς προϋπόθεσις ὅτι ὁ ἀνθρώπος εἶνε αἰτία τῶν πράξεών του.

β) Τὸ ἄλλο στοιχεῖον τῆς ἐλευθερίας εἶνε ἡ δυνατότης. Ὅταν λέγω ὅτι ὁ Α ἔπρεπε νὰ κάμῃ τὸ Β, ἐννοῶ ὅτι ὁ Α εἶχε τὴν δυνατότητα νὰ κάμῃ ἢ νὰ μὴ κάμῃ τὸ Β. Ὅταν, κατόπιν σκέψεως, ὁ Α ἐκλέγει τὸ Β, ὁ Α ἔχει συνείδησιν ὅτι τοῦ ἦτο δυνατόν νὰ ἐκλέξῃ τὸ Γ. Ἡ ἐκλογή

εἶνε μία ἐπιλογή μεταξύ φυσικῶν δυνατοτήτων. Ἐνα μέλλον συμβεβηκὸς B τὸ ἀποκαλῶ φυσικὴν δυνατότητα, ὡςάκις μὲ τὰς δεδομένας παρούσας καὶ παρωχημένας συνθήκας A, τὸ B δὲν εἶνε ἀναγκαῖον. Εἶνε βέβαιον ὅτι ἡ προϋπόθεσις τῆς φυσικῆς δυνατότητος περιλαμβάνεται εἰς τὴν ἠθικὴν κρίσιν: μὲ μέμφεσαι δι' ἐκεῖνο τὸ ὅποῖον ἔκαμα ἐπειδὴ, δεδομένου ὅτι εἶμαι ὅποιος εἶμαι, μοῦ ἦτο δυνατόν νὰ ἐνεργήσω διαφορετοτρόπως.

Τὴν ἐννοίαν τῆς φυσικῆς δυνατότητος νομίζομεν ὅτι εὐλόγως μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ ἀντιπαραθέσωμεν πρὸς τὴν Ἀριστοτελικὴν ἐννοίαν τοῦ δυνάμει. Ἄς λάβωμεν τὸν ἄνθρωπον τὸν γνωστὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα Σωκράτης: ἡμεῖς θὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ Σωκράτης δυνατόν νὰ καθήσῃ ἢ νὰ μὴ καθήσῃ εἰς τὸ προσεχὲς μέλλον. Ὁ Ἀριστοτέλης θὰ ὑπεστήριζεν ὅτι ὁ Σωκράτης (ἡ οὐσία) περιέχει ἐντὸς ἑαυτῆς τὰς ἀντιθέτους δυναμικότητας τοῦ νὰ καθήσῃ ἢ νὰ μὴ καθήσῃ. Ὁ Ἀριστοτέλης ὅμως θὰ ὑπεστήριζεν ἐπίσης ὅτι εἰάν ἦσαν καθωρισμένοι ὅλοι οἱ ὄροι—εἰς τὸ σύμπαν καθὼς ἐπίσης καὶ εἰς τὸν Σωκράτην—τότε μόνον μία ἐκ τῶν δυνατῶν λύσεων θὰ ἦτο δυνατὴ. Ἐν συνόψει, λέγων ὅτι τὸ νὰ καθήσῃ καὶ τὸ νὰ μὴ καθήσῃ εἶνε δυναμικότητες τοῦ Σωκράτους, ὁ Ἀριστοτέλης ἐννοεῖ ὅτι δὲν εἶνε ἀναγκαῖαι ὡς ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ Σωκράτους: δὲν ἐννοεῖ ὅτι δὲν εἶνε ἀναγκαῖαι μόνις ὡς οἱ λοιποὶ παράγοντες, πρὸς τῇ ἐννοίᾳ τοῦ Σωκράτους, θὰ εἶνε δεδομένοι. Μὲ τὴν ἔκφρασιν «φυσικὴ δυνατότης» ἐγὼ ἐννοῶ τὴν ἀπουσίαν τῆς ἀναγκαιότητος ἅμα ὅλοι οἱ ὄροι εἶνε δεδομένοι. Ἄν ὑποθέσωμεν ὅτι ἐξέλεξα τὴν δυνατὴν ἐνέργειαν B, τότε δεδομένου τοῦ ἑαυτοῦ μου καὶ τῆς φύσεώς μου, καὶ δεδομένου καὶ ὁλοκλήρου τοῦ σύμπαντος, πάλιν ἐπιλογή τῆς ἐνεργείας B δὲν θὰ εἶνε ἀναγκαῖα.¹⁾

Ἐὰν συνενώσωμεν τὰ δύο συστατικὰ στοιχεῖα τῆς ἐλευθερίας εἰς μίαν πρότασιν, ἡμποροῦμεν νὰ καταλήξωμεν εἰς τὸ ὅτι ἡ φράσις «ὁ A ἐξέλεξε τὸ B ἐλευθέρως», σημαίνει ὅτι ὁ A εἶνε ἡ αἰτία τοῦ B, καὶ

1) Προφανῶς ἡ ἐννοία τῆς ἀναγκαιότητος (καὶ τῆς ἀπουσίας της) ποὺ χρησιμοποιοῦμεν εἰς τὴν μελέτην αὐτήν, εἶνε ἐννοία ἀναφορικὴ. Οὕτω, τὸ X εἶνε—ἢ δὲν εἶνε—ἀναγκαῖον διὰ τὸ Ψ. Ὄταν ὁμιλῶ περὶ τῆς ἀπουσίας πάσης ἀναγκαιότητος διὰ τὸ Ψ, ἀπολύτως, ἐννοῶ ὅτι τὸ X δὲν εἶνε ἀναγκαῖον ἀναφορικῶς πρὸς ὅλας τὰς πραγματικότητας τοῦ σύμπαντος.

ὅτι τὸ Β, δεδομένης τῆς ὅλης καταστάσεως, δὲν περιλαμβάνεται κατ' ἀνάγκην εἰς τὸ Α. Εἶνε δυστύχημα ὅτι εἰς τὴν συνήθη μας χρῆσιν ἡ λέξις ἐλευθερία φέρει ἐνώπιόν μας μόνον τὸ ἐν ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ στοιχεῖα, τουτέστι τὸ στοιχεῖον τῆς ἀπουσίας τῆς ἀναγκαιότητος. Εἰς τὴν προκειμένην μου μελέτην ἡ λέξις ἐλευθερία ἔχει ἓνα θετικὸν καὶ ἓνα ἀρνητικὸν νόημα, τουτ. εἶ. ὅτι ἡ ἐπιλογὴ δὲν ἦτο ἀναγκαία, καὶ ὅτι ἡ ἐπιλογὴ ἐγένετο ἐκ τῶν ἐνεργῶν ἀτομον (ὑπὸ τὴν ἀνω μνημονευθεῖσαν ἐννοίαν τοῦ «αὐτὸς τὸ ἔκαμε»). Προχωροῦντες θὰ εὗρωμεν ὅτι, αἱ διάφοροι ἐκ παραδόσεως θεωρίαι περὶ ἐλευθερίας ἀστοχοῦν γενικῶς, διότι λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν τῶν εἴτε τὸ ἐν εἴτε τὸ ἄλλο ἐκ τῶν συστατικῶν στοιχείων τῆς ἐλευθερίας, ποτὲ ὅμως καὶ τὰ δύο.

§ 3. Ἦθιν ὅμως προχωρήσωμεν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ποῦ ὑπεδείξαμεν, θὰ προσπαθῆσω νὰ θέσω ἐκποδῶν μερικὰ φροβερά ἐμπόδια ποῦ εὗρισκονται εἰς τὸν δρόμον μας. Διὰ τὴν νὰ λάβωμεν τὸν κόπον νὰ ἀναλύσωμεν τὴν ἐννοίαν τῆς ἐλευθερίας ἀφοῦ ὅλα εἶνε προκαθορισμένα; Ὅσον δ' ἀφορᾷ ἐκεῖνα ποῦ ἐθεωρήσαμεν ὡς βάσεις τῆς ἐννοίας—τὴν πείραν τῆς ἐπιλογῆς καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν πρακτικῶν κρίσεων—διὰ τὴν νὰ τὰς λάβωμεν κατ' ἀρχὴν ὑπὸ σοβαρὰν ἐπιψιν; Ἄς δώσωμεν τὸν λόγον εἰς τὸν Σπινόζα, ἓνα ἀπὸ τοὺς κυριωτέρους ὑπερασπιστὰς τῆς θεωρίας αὐτῆς. «Τὸ βρέφος πιστεύει ὅτι ἐνεργεῖ ἐντελῶς ἐλευθέρως ὅταν ἀναζητεῖ τὸ μητρικὸν στῆθος· τὸ θυμωμένο παιδί πιστεύει ὅτι ἡ θέλησίς του εἶνε ἐλευθέρως ὅταν ζητεῖ ἐκδίκησιν· ὁ δειλὸς ἀνθρώπος νομίζει ὅτι μὲ ἐλευθέρως θέλησιν τρέπεται εἰς φυγὴν· ὁ μέθυστος πιστεύει ὅτι εἶχεν ἐλευθέρως τὴν διάθεσιν τῶν πνευματικῶν του δυνάμεων ὅταν ἔλεγε λόγια τὰ ὅποια νηφάλως θὰ ἐπροτίμα νὰ μὴ εἶχεν ἐκστομίσει. Οὕτω ὁ παρὰ φρον, ὁ φλύαρος, τὸ παιδί καὶ ἄλλοι τοῦ αὐτοῦ εἴδους, ὅλοι πιστεύουν ὅτι ἦσαν τελείως κύριοι τῶν διανοητικῶν των δυνάμεων, ἐνῶ εἰς τὴν πραγματικότητά δὲν ἔχουν καμμίαν δύνάμιν νὰ ἐμποδίσουν τὴν ὁρμὴν ποῦ αἰσθάνονται νὰ ὁμιλήσουν· εἰς τὸν τρόπον ὅσπερ, τὸσον ἡ πείρα ὅσον καὶ τὸ λογικὸν μᾶς διδάσκουν σαφῶς, ὅτι οἱ ἀνθρώποι πιστεύουν ὅτι εἶνε ἐλεύθεροι ἀπλῶς καὶ μόνον διότι ἔχουν συνείδησιν τῶν προθέσεων των, ἀγνοοῦν ὅμως τὰ αἷτια ὑπὸ τῶν ὁποίων αὐτὰ καθορίζονται» (Ἡθικά, Μέρος II Πρωτ. II, Σχόλιον). Ἡ λεγομένη πείρα τῆς ἐλευθερίας κατὰ τὴν ἐπιλογὴν

εἶνε μία αὐταπάτη. Αἱ πράξεις μας εἶνε ἀναγκαῖαι συνέπειαι ὄχι μόνον τῆς ἰδικῆς μας ἀτομικῆς ἰδιοσυγκρασίας, ἀλλὰ καὶ τῆς φύσεως ἐν γένει· ἢ μᾶλλον, ὁ χαρακτήρ μας εἶνε καθωρισμένος ὑπὸ τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων. Φθάνομεν εἰς τὸ κατώφλιον τῆς ὑπάρξεως εἰς τὸ τέλος μίας μακροῦς παγκοσμίου διαδικασίας καί, μὴ ἔχοντες ἀντίληψιν τῆς προελεύσεως καὶ ἀπαρχῆς τῆς ὑπάρξεώς μας, ἔχομεν τὸ πεπλανημένον συναίσθημα ὅτι ὁ καθένας ἀπὸ ἡμᾶς εἶνε κύριος τῆς τύχης του. Φαντασθῆτε, λέγει ὁ Σπινόζα, ἕνα λίθον ποὺ ἕνας ἀνθρώπος τὸν ἔρριπεν ὑψηλά· φαντασθῆτε ἐπὶ πλεόν ὅτι ὁ λίθος αὐτός, τὴν στιγμὴν ποὺ φθάνει εἰς τὸ ἀνώτατον σημεῖον τῆς τροχιάς του, λαμβάνει συνείδησιν τοῦ ἑαυτοῦ του. Εἶνε φυσικὸν ὁ λίθος αὐτός νὰ θεωρήσῃ τὸν ἑαυτὸν του ἐλεύθερον, διότι θὰ ἀγνοεῖ τὰς δυνάμεις αἱ ὁποῖαι τὸν ἔξεσφενδόνισαν, καὶ διὰ τοῦτο θὰ συγχαρῆ τὸν ἑαυτὸν του διότι κατώρθωσε νὰ φθάσῃ τόσον ὑψηλά. Ἔτσι καὶ ἡμεῖς τὰ ἀνθρώπινα ὄντια δὲν εἴμεθα παρὰ πράγματα ποὺ τὸ χέρι τῆς φύσεως ἔρριπεν εἰς τὸ κενὸν τῆς ζωῆς, καὶ ἀπατῶμεν τοὺς ἑαυτοὺς μας μὲ τὴν σκέψιν ὅτι ἡ θέλησίς μας διαγράφει τὴν τροχίαν τῆς ζωῆς μας.

Πλὴν τούτου ὁ Σπινόζα ἀρνεῖται οἷονδὴποτε κῦρος εἰς τὰς ἠθικὰς κατηγορίας. Ἐἰ κρίσις «ᾧφειλον νὰ πράξω τὸ Α» δὲν ἔχει κανένα νόημα, διότι θὰ κάμω ἐκεῖνο ποὺ θὰ κάμω. Ὁ Σπινόζα ἐκφράζει τὰς ἀπόψεις τοῦ ὀρθολογισμοῦ, αἱ δὲ γνώμαι του εὐρίσκουν τὴν ἠχώ των εἰς τὴν ἐπιστήμην, ἡ ὁποία ἐπιμένει ὅτι καίθε συμβεβηκὸς εἶνε καθωρισμένον ὑπὸ τῶν προηγουμένων του. (Αὐτή, τοῦλάχιστον, εἶνε ἡ ἀποψις τῆς κλασικῆς ἐπιστήμης). Βεβαίως ὁ ὀρθολογισμὸς, ὁ φιλοσοφικὸς ἢ ὁ ἐπιστημονικὸς, δυνατὸν νὰ εἶνε μία ὀρθὴ θεωρία, δὲν πρέπει ὅμως νὰ τοῦ ἐπιτραπῆ νὰ κλείσῃ εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τὴν θύραν εἰς τὰ πορίσματα τῶν ἠθικῶν κρίσεων. Ἐἰ ἀρχὴ ὅτι καίθε πράγμα εἶνε καθωρισμένον, ὅτι ὅλα ὅσα ἔγιναν, συνέβησαν κατ' ἀνάγκην, ὅτι καίθε τι ποὺ δὲν συνέβη εἶνε ἀδύνατον, μὲ μίαν λέξιν ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀληθινὴ δυνατότης—ὅλα αὐτά, ὅπως εἶνε φανερόν ἐξ αὐτῆς τῆς γενικότητός των, δὲν ἀποτελοῦν συμπεράσματα ἐκ τῆς πείρας, ἀλλ' εἶνε προλήψεις τῆς πείρας. Ὅλα ἀνήκουν εἰς τὴν κατηγορίαν ἐκείνην τῶν κρίσεων τὰς ὁποίας ἀπεκαλέσαμεν πρωταρχικάς. Καὶ ἐνῶ, ἀφ' ἐνός, εὐχριστῶς θὰ παραδεχθῶμεν τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ ὀρθολογισμοῦ ὅτι ἡ ἐλευθερία

εἶνε αἴτημα, θὰ ἐπιμείνωμεν, ἀφ' ἑτέρου, ὅτι καὶ ἡ ἀναγκαιότης εἶνε ἐπίσης αἴτημα. Ἐὰν δὲ τὸ πρῶγμα ἔχει οὕτω, δὲν ὑπάρχει καμμία δικαιολογία διὰ νὰ ζητήσωμεν νὰ ἀπορριφθῇ τὸ αἴτημα τῆς ἐλευθερίας μόνον καὶ μόνον διότι δὲν εἶνε σύμφωνον πρὸς τὸ αἴτημα τῆς ἀναγκαιότητος. Ἄς ἐνοηθῶμεν ὅτι ὁ Καντ ὑπεστήριξεν ἀκριβῶς τὴν ἀντίθετον πρὸς τὸν Σπινόζα ἀποψιν· ἐνῶ δὲ ὁ Σπινόζα ἐλάμβανεν ὡς βίωσιν ὅτι τὸ ὀρθολογιστικὸν αἴτημα εἶνε πρῶτον καὶ κατόπιν τούτου προέβλεπεν εἰς τὴν βίωσιν τῶν ἠθικῶν κρίσεων ἐν ἀναφορᾷ πρὸς αὐτό, ὁ Καντ ὑπεστήριξεν ὅτι αἱ ἠθικαὶ κατηγορίαι προηγούνται καὶ οὕτω κατέληγεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι αἱ κατηγορίαι τοῦ νοῦ ἔχουν ἐφαρμογὴν μόνον ἐπὶ τῶν φαινομένων, ὅτι εἶνε σχετικαὶ πρὸς τὸ γινώσκον ὑποκείμενον καὶ ὅτι στεροῦνται ὄντολογικοῦ κύρους. Ἐν συνάφῃ, εἰς τὸν προτίθετα κανεῖς νὰ λάβῃ ὡς βάσιν αἰτήματα, θὰ εἶνε ἐξ ἴσου ὀρθὸν εἰς ἀρχίσει ἀπὸ τὰ ἠθικὰ ἢ ἀπὸ τὰ ὀρθολογιστικὰ αἰτήματα.

Τὸ πρόβλημα θὰ εἶνε δυνατόν νὰ διατυπωθῇ ὡς ἑξῆς. Δύο εἶνε τὰ πεδία τοῦ κοινοῦ νοῦ: τὸ ἓν εἶνε τὸ πεδίον τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ τῆς ἐπιστήμης, καὶ ἀσχολεῖται πρωτίστως μὲ ἀντικείμενα καὶ τὸ ὅποιον ἐν ταῖς μετέπειτα θὰ τὸ ὀνομάσωμεν τὸ πεδίον τοῦ θεωρητικοῦ λόγου· τὸ δεύτερον πεδίον εἶνε τὸ τοῦ πρακτικοῦ κοινοῦ νοῦ (τοῦ κοινοῦ νοῦ τῆς πράξεως) καὶ ἀσχολεῖται μὲ τὰ ὑποκείμενα, τὰ πρόσωπα, τὰς σχέσεις καὶ τὰς πράξεις των καὶ τὸ ὅποιον θὰ ὀνομάσωμεν ἐν ταῖς ἐπομένοις τὸ πεδίον τοῦ πρακτικοῦ λόγου. Κάθε ἓνα ἀπὸ τὰ πεδία αὐτὰ ἀποτελεῖται ὁμοίως ἀπὸ δύο ἐπίπεδα: τὸ ἓν εἶνε τὸ ἐπίπεδον τῆς πείρας καὶ τὸ ἄλλο εἶνε τὸ τῶν αἰτημάτων. Θὰ εἴπωμεν ὅτι τὰ δύο ἐπίπεδα — τῆς πείρας καὶ τῶν αἰτημάτων — εἰς ἓνα ἕκαστον ἐκ τῶν δύο πεδίων, ἀποτελοῦν τὸ σύνολον τῶν πεποιθήσεων εἰς τὸν κύκλον αὐτόν. Αἱ πεποιθήσεις τοῦ πρακτικοῦ λόγου περιλαμβάνουν τὴν βίωσιν τῆς ἐλευθερίας, καὶ τὰ αἰτήματα ποὺ ἀφοροῦν τὴν μορφήν, τὸν ἔπαινον, τὴν εὐθύνην καὶ τὸ δέον. Αἱ πεποιθήσεις τοῦ θεωρητικοῦ λόγου περιλαμβάνουν τὰς παρατηρήσεις ποὺ ἀφοροῦν τὰ φαινόμενα μαζί μὲ τὰ αἰτήματα τὰ σχετικὰ πρὸς τὸν καθοριστικισμόν, τοὺς νόμους τῆς φύσεως, καθὼς καὶ ἄλλα αἰτήματα τὰ ὅποια δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ ἀναφερωμεν εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν. Εἶνε ἀνάγκη νὰ σημειωθῇ ὅτι

καὶ τὰ δύο πεδία περικλείουν ἓνα παράγοντα ὑποθετικὸν—μίαν ομάδα δηλ. πρωταρχικῶν κρίσεων καὶ θεμελιωδῶν ἐννοιῶν αἱ ὁποῖαι πρόκειται νὰ χρησιμεύουν διὰ νὰ ἐρμηνευθοῦν αἱ διάφοροι κατηγορίαι τῶν δεδομένων ποὺ ἀνήκουν εἰς ἓνα ἕκαστον ἐξ αὐτῶν. Εἶνε βέβαιον, ἐπίσης, ὅτι ὑπάρχει ἐπικοινωνία μεταξὺ τῶν δύο πεδίων, καθὼς καὶ μεταξὺ τῶν δύο ἐπιπέδων ἑνὸς ἕκαστου ἐκ τῶν πεδίων. Τὰ αἰτήματα καθορίζουν τὴν πείραν, καὶ ἡ πείρα τροποποιεῖ τὰ αἰτήματα.

Ὁ κοινὸς νοῦς, τόσον ὑπὸ τὴν ἀρχικὴν του ὅσον καὶ ὑπὸ τὴν ἀνεπτυγμένην του μορφήν, εἶνε πολύπλοκος· ἀποτελεῖται ἀπὸ πολυάριθμα πεδία· ἐπιστημονικά, θεωρητικά, πρακτικά, θρησκευτικά, αἰσθητικά. Ἐπίσης, ὁ κοινὸς νοῦς ἀναπτύσσεται· ἡ δὲ ἀνάπτυξις συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ἓνα ἕκαστον ἐκ τῶν πεδίων καθ' ἑαυτὸ μεταβάλλεται, καὶ ἐπεὶ πλέον εἰς τὸ ὅτι ἡ μεταξὺ τῶν πεδίων τούτων σχέσις ἀλλοιοῦται. Οὕτω, κατὰ διαφόρους ἐποχάς, τὸ ἓν ἢ τὸ ἄλλο ἐκ τῶν πεδίων ἀποκτῶν κυρίαρχον θέσιν ἔναντι τῶν λοιπῶν. Ἔχομεν ρεύματα καὶ συρμούς εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς σκέψεως. Εἰς ὠρισμένας ἐποχάς, ἰδίᾳ κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ Μεσαίωνος, αἱ θρησκευτικαὶ παραδόσεις κατεῖχον τὴν πρωτεύουσαν θέσιν ἔναντι τῶν ἄλλων παραδόσεων· ἡ σημερινή μας ἐποχὴ ἔχει ὡς χαρακτηριστικὸν τὴν κυριαρχίαν τῆς ἐπιστημονικῆς νοοτροπίας· ἔχομεν τὴν τάσιν νὰ ἐλέγχωμεν ὅλας τὰς ἄλλας πεποιθήσεις μας ἐξετάζοντες εἰς εἶνε σύμφωνοι πρὸς τὰς ἐπιστημονικάς μας πεποιθήσεις. Μὲ μίαν λέξιν, θεωροῦμεν τὰς πρώτας ὡς ῥευστὰ δεδομένα ἐνῶ, ἀφ' ἑτέρου, θεωροῦμεν τὰς ἐπιστημονικάς πεποιθήσεις ὡς στερεὰ δεδομένα. Εἶνε ἀπαραίτητον νὰ κατανοήσωμεν ὅτι τὸ τοιοῦτον δὲν εἶνε παρὰ μία μὸδα, καὶ ὅτι εἶνε καθῆκον τοῦ φιλοσόφου νὰ ἀνυψοῦται ὑπερῶν τῶν συρμῶν, νὰ ὑποβάλλῃ εἰς κριτικὴν τοὺς συγχρόνους δογματισμούς, νὰ ἀρνηθῆται εἰς ἓνα αἶτημα τὴν ἀπαίτησιν νὰ παίξῃ τὸν ῥόλον βεβαίας προϋποθέσεως, καὶ νὰ ἐξετάζῃ τὸν κοινὸν νοῦν ἐν τῷ συνόλῳ του.

Ὁ ἐπιστήμων ζητεῖ παγκόσμιον κῦρος· θεωρεῖ ὡς στοιχεῖα δεδομένα ποὺ νὰ ἔχουν σπουδαιότητα διὰ τὴν κατασκευὴν θεωριῶν μόνον ἐκεῖνας ἐκ τῶν ἐντυπώσεων τῶν αἰσθήσεων, αἱ ὁποῖαι εἶνε προσιταὶ εἰς ὅλα τὰ πνεύματα ὑπὸ συνθήκας δεκτικῆς καθορισμοῦ καὶ βασιάνου· κατὰ ταῦτα ἀποκλείει ἐκ τοῦ κύκλου τοῦ ἐνδιαφέροντός του τὰ ὄνειρα καὶ τὰ δημιουργήματα τῆς φαντασίας. Τὴν πραγματικότητά τὴν δοῦναι

ὡς τὴν κατηγορίαν ἐκείνην τῶν βιώσεων αἱ ὁποῖαι εἶνε δι-ὑποκειμενικά. Ὁ ἐπιστήμων ζητεῖ σαφήνειαν, θεωρεῖ ὅτι νόημα ἔχουν μόνον ἐκεῖνα αἱ ἔννοιαι εἰς τὰς ὁποίας ἔχει δώσει τὸν χαρακτηρισμόν: «πραγματικὴ» πείρα, ἢ, ἴσως, ἐκεῖνα αἱ ὁποῖαι εἶνε δυνατόν νὰ περιγραφῶν λειτουργικῶς. Ὅσον ἀφορᾷ τὰς θεωρίας, ὁ ἐπιστήμων ἀπαιτεῖ νὰ ἔχουν τὴν ἱκανότητα νὰ προλέγουν τὸ μέλλον, νὰ ἐξηγοῦν τὸ δεδομένον, καὶ νὰ εἶνε ἀπλάι (ἢ, κατὰ τὴν γραφικὴν ἔκφρασιν, νὰ εἶνε σὰν τὸ ξυρῖμα τοῦ Οὐραίου). Αἱ ἀπαιτήσεις ὅμως αὗται τῆς γενικότητος, τῆς σαφηλείας, τῆς ἱκανότητος νὰ προλέγουν τὸ μέλλον καὶ τῆς ἀπλότητος δὲν εἶνε τίποτε ἄλλο παρὰ κανόνες τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου, κανόνες ποὺ εἶναι δεκτοὶ χάριν τῶν ἀποτελεσμάτων, ποὺ ἔχουν κῦρος ἐν σχέσει πρὸς ἀρνημένους σκοποὺς καὶ ὁρισμένα πλεονεκτήματα, καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον εἶνε ἀνθαίρετοι ἐξεταζόμενοι ἀπὸ οἰασδήποτε τελευταίας καὶ ἀνωταίτης ἀπόψεως. Ἀφοῦ οἱ κανόνες οὗτοι ἔχουν κῦρος μόνον ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν σκοπῶν αὐτῶν, δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἀναχθοῦν εἰς κριτήρια τῶν πεδίων τοῦ κοινοῦ νοῦ ἐντὸς τῶν ὁρίων οἱ σκοποὶ δὲν θὰ ἔχουν ἐφαρμογὴν. Ὅταν ὁ ἐπιστήμων ἀπορρίπτει τὰς ἐννοίας καὶ τὰς κρίσεις τοῦ ἠθικολόγου, ὅταν ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ βίωσις τῆς ἐλευθερίας εἶνε ἀνάγκη νὰ θεωρηθῇ ὡς αὐταπάτη διότι—καθὼς λέγει—καίθε τι ποῦ συμβαίνει εἶνε προκαθορισμένον, ἢ ὅταν ἀπορρίπτει τὴν ἔννοιαν τῆς ἐλευθέρας ἐπιλογῆς διότι καθιστᾷ ἀδύνατον τὴν πρόβλεψιν τῆς ἀνθρωπίνης συμπεριφορᾶς, ὅταν χαρακτηρίζει τὸ δέον ὡς συγκεχυμένην ἰδέαν διότι, ὡς ἐκ τῆς προϋποθέσεώς του περὶ πραγματικῆς δυνατοῦτος, εἶνε ἀσυμβίβαστος πρὸς τὸν νόμον τῆς αἰτιότητος, εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς περιπτώσεις θεωρεῖ, ἐντελῶς ἀδικαιολογήτως, τὴν ἀρχὴν τοῦ καθοριστικισμοῦ ὡς νόμον ποὺ ἐνυπιάχει εἰς τὴν φύσιν καὶ συγχέει ἓνα αἶτημα μὲ ἓνα γεγονός. Μὲ μίαν λέξιν μετατρέπει μίαν ὁδηγίαν εἰς μίαν περιγραφὴν.

Δυνατὸν νὰ μᾶς εἴπη κανεὶς ὅτι τὸ νὰ ζητοῦμεν τὸν καθοριστικισμόν ἀποτελεῖ μίαν ἀνάγκην τῆς φύσεώς μας ὅτι, πράγματι, δὲν μᾶς εἶνε δυνατόν νὰ καύσωμεν ἀναζητοῦντες μίαν αἰτίαν δι' ὅ,τιδήποτε συμβαίνει. Τὸ αὐτὸ ὅμως συμβαίνει καὶ μὲ τὸ νὰ θεωροῦμεν τὰ ἄτομα ὡς ὑπεύθυνα διὰ τὰς πράξεις των, εἶνε καὶ αὐτὸ μία ἀνάγκη τῆς φύσεώς μας· μᾶς εἶνε ἀδύνατον νὰ μὴ ἐπαινέσωμεν ἢ νὰ μὴ κατακρι-

νωμεν τὰς ἐπιλογάς. Ἐπὶ πλέον, τὸ δέον εἶνε συστατικὸν στοιχεῖον κάθε ἰσχυρισμοῦ μας, τόσον θεωρητικοῦ ὅσον καὶ πρακτικοῦ. Ἡ ἀλήθεια εἶνε ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ πιστεύωμεν. Τὸ νὰ πιστεύωμεν εἶνε μία ἀνθρωπίνη ἐνέργεια· κάθε γνῶσις εἶνε, ἀπὸ ὁρισμένης ἀπόψεως, μέρος τοῦ πεδίου τῆς ἠθικῆς. Τὸ νὰ στερήσωμεν τοῦ κύρους του τὸ δέον ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ νὰ στερήσωμεν τοῦ κύρους της τὴν ὅλην ἐνέργειαν τοῦ θεωρητικοῦ λόγου, καὶ οὕτω νὰ στερήσωμεν τοῦ κύρους των τοὺς λόγους οἱ ὁποῖοι προβάλλονται ἐναντίον τοῦ δέον.

Φαίνεται λοιπὸν ὅτι, τὸ νὰ ἀναφερθῶμεν εἰς ἐκεῖνο ποῦ ὑποτίθεται ὅτι ἡ εἶνε φύσις μας, δὲν μᾶς βοηθεῖ καθόλου εἰς τὸ λύσωμεν τὸ πρόβλημά μας. Συμπεραίνω ὅτι θὰ πρέπει νὰ λάβωμεν τὴν ἀφελῆ στάσιν τοῦ κοινοῦ ἀνθρώπου ἐναντι τῶν πεποιθήσεων τοῦ πρακτικοῦ λόγου. Ἐὰν εἶνε γεγονὸς ὅτι εὗρισκονται ἐν διαφωνίᾳ πρὸς τὰς πεποιθήσεις τοῦ θεωρητικοῦ λόγου, ἀποτελοῦν παρ' ὅλα ταῦτα μέρος τοῦ κοινοῦ νοῦ. Εἰς τὴν ἀρχὴν, θὰ πρέπει νὰ τὰς μεταχειρισθῶμεν ὡς δεδομένα, καθ' ὅμοιον τρόπον ὅπως καὶ τὰς πεποιθήσεις τοῦ θεωρητικοῦ λόγου. Ἐὰν αἱ δύο ομάδες τῶν πεποιθήσεων ἀντιρῶσιν πρὸς ἀλλήλας, εἶνε φανερὸν ὅτι δὲν ἠμποροῦν νὰ εἶνε ἀληθεῖς καὶ αἱ δύο. Ὁ ὀρθὸς ὅμως τρόπος διὰ νὰ θέσωμεν ἐκποδῶν τὴν ἀντίρρῃσιν δὲν εἶνε νὰ ἀπορρίψωμεν τὰς πρακτικὰς πεποιθήσεις ἀνευ ἑτέρου, διότι θὰ προὔπεθετομεν, ἀδικαιολογήτως, ὅτι αἱ θεωρητικαὶ κρίσεις εἶνε «ἀληθεῖς» καὶ ἔγκυροι ὑπὸ κάποιαν ἀπόλυτον ἐννοίαν ἀνεξαρτήτως τῶν σκοπῶν τοὺς ὁποῖους ἀφοροῦν. Καίτοι δὲ θὰ πρέπει νὰ εἴμεθα ἀφελεῖς εἰς τὴν ἀρχὴν, δὲν θὰ πρέπει νὰ ἐξακολουθήσωμεν νὰ εἴμεθα τοιοῦτοι. Ὑπὸ τὴν ιδιότητά μας ὡς φιλοσόφων, θὰ πρέπει νὰ κρίνωμεν ἐντὸς τοῦ χωνευτηρίου τόσον τὰς θεωρητικὰς ὅσον καὶ τὰς πρακτικὰς πεποιθήσεις, χωρὶς νὰ θεωρήσωμεν ὡς δόγματα οὔτε τὰς μὲν οὔτε τὰς δέ, καὶ νὰ μεταχειρισθῶμεν ὅλα ὡς ῥευστὰ δεδομένα. Ἐν τῷ μεταξύ, ἄμεσον ἔργον μας θὰ εἶνε νὰ διατυπώσωμεν ὅσον μᾶς εἶνε δυνατὸν σαφέστερον τὰ περιεχόμενα τῶν πραγματικῶν πεποιθήσεων.

§ 4. Ἀὐτο-καθορισμός.— Θὰ ἐξετάσωμεν τώρα τὰς ἀποπειρας ποῦ ἔγιναν διὰ νὰ εὗρεθῆ τρόπος νὰ περιληφθῆ ἡ ἐλευθερία ἐντὸς τοῦ πλαισίου τοῦ θεωρητικοῦ λόγου, δηλαδὴ μὲ βίαιον τὴν προῦ-

πόθεσιν ὅτι ὅλα τὰ συμβεβηκότα εἶνε προκαθορισμένα. α) Μία ἐκ τῶν θεωριῶν ὁρμᾶται ἐκ τῆς ἀντιθέσεως μεταξὺ καθοριστικισμοῦ καὶ μοιρολατρίας. Ὁ ἀνθρώπος ὑπόκειται εἰς τὸ μοιραῖον εἴαν ἡ φύσις του ἢ αἱ ἐπιθυμίαι του δὲν καίζουν ἀπωλύτως κανένα ῥόλον εἰς τὴν γένεσιν τῶν πράξεών του· ἀντιθέτως εἶνε ἐλεύθερος ἐφ' ὅσον ἐκεῖνα ἔχουν κάποιαν σημασίαν. Εἶμαι ὑπεύθυνος διὰ τὰς πράξεις μου διότι αἱ ἐπιθυμίαι μου ἀποτελοῦν ἓνα κρῖνον εἰς τὴν ἄλυσιν τῶν αἰτίων. Ὁ Ο. Γ. Ξ. Μουστε διατείνεται ὅτι ἡ συνείδησις τῆς ἐλευθερίας προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι ἔχω τὴν ἀντίληψιν ὅτι θὰ ἐνήργουν διαφοροτρόπως εἴναι εἶχον κίμαι διῆφορον ἐκλογὴν· μὲ μίαν λέξιν ὅτι ἡ πράξις μου εἶνε τὸ ἀποτελέσμα τῆς ἐπιλογῆς μου.) Ἡ ἀποψις αὕτη εἰσάγει μίαν ἀντίθεσιν μεταξὺ ἐξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς ἀναγκαιότητος· ἀρνείται τὴν πρώτην ἐνῶ παραδέχεται τὴν δευτέραν.

Τί γίνεται λοιπὸν ἡ ἐπιθυμία μας; θὰ μοῦ εἶνε δυνατὸν νὰ μὴ ἐπιθυμήσω ὅπως ἐπεθύμησα; Καὶ τί γίνεται ἡ ἐπιλογή μου; θὰ μοῦ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκλέξω κατ' ἄλλον τρόπον; Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀνω ἀπόψεως, κατ' ἐμέ, δὲν θὰ μοῦ ἦτο δυνατὸν. Ἡ ἐπιθυμία μου καὶ ἡ ἐπιλογή μου εἶνε κρῖκοι εἰς τὴν ἄλυσιν τῶν ὁποίων προηγοῦνται ἄλλοι κρῖκοι, αὗτοι δὲ πάλιν εἶνε προκαθορισμένα ἀποτελέσματα τῆς κληρονομικότητος καὶ τοῦ περιβάλλοντος. Τὴν ἀντίρρησην αὕτην δὲν τὴν θεωροῦ πολὺ σπουδαίαν: ἀπὸ τὸ ἓν μέρος εἶνε δυνατὸν νὰ εἶμαι ἐλεύθερος εἰς τὰς ἐπιλογάς μου, ἐνῶ συγχρόνως εἶμαι μέρος τῆς φύσεως· ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος—καὶ εἰς τοῦτο ἔγκειται τὸ σπουδαῖον σημεῖον—εἶνε δυνατὸν νὰ στεροῦμαι ἐλευθερίας παρ' ὅλον ὅτι αἱ ἐπιλογαί μου ἔχουν κατ' ὅλα καθορισθῆ ὑπὸ τοῦ ἑαυτοῦ μου, τόσον εἰς τὸ ἀπώτερον ὅσον καὶ εἰς τὸ πλησιέστερον παρελθόν. Τὸ ζήτημα δὲν εἶνε μεταξὺ ἐξωτερικοῦ καὶ ἐσωτερικοῦ προκαθορισμοῦ, ἀλλὰ μεταξὺ τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ ταύτου τοῦ προκαθορισμοῦ καὶ τῆς ἐλλείψεώς του. Ἡ ἀποψις μας θὰ καταστῆ σαιφεστέρα ὅταν θὰ ἐξετάσωμεν τὴν θεωρίαν τοῦ Σπινόζα περὶ αὐτὸ—καθορισμοῦ, θεωρίαν εἰς τὴν ὁποίαν τὸ ζήτημα τῆς ἐξωτερικῆς προελεύσεως τῆς ἐπιλογῆς δὲν ἐγείρεται καθόλου.

1) Iethien, σελ. 28-31· περὶ βλ. ἐπίσης καὶ B. Russell, *Mysticism and Logic*, σελ. 205.

β) Ὁ Σπινόζα ὑποστηρίζει ὅτι εἶμαι ἐλεύθερος ἐφ' ὅσον εἶμαι καθ' ὁλοκληρίαν αὐτοκαθορισμένος—δηλαδή, ἐφ' ὅσον ἡ πράξις μου εἶνε τὸ προῖόν τῆς φύσεώς μου καὶ ἡ φύσις μου δὲν εἶνε τὸ προῖόν ἀπὸ ὅ,τιδήποτε πού νά εὐρίσκεται ἔξω ἀπὸ ἐμέ. Κατὰ ταῦτα, τὸ σύνολον τῶν δυνατῶν αἰτίων—ἐγγυτέρων ἢ ἀπωτέρων—τῆς πράξεως εὐρίσκεται τοποθετημένον ἐντὸς τοῦ ατόμου. Ὁ Θεὸς εἶνε ἐλεύθερος διότι αἱ πράξεις του καθορίζονται ἀπὸ τὴν φύσιν του καὶ ἀπὸ τίποτε ἄλλο, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει τίποτε ἄλλο ἐκτὸς τοῦ Θεοῦ. Οὕτω καὶ ὁ ἄνθρωπος εἶνε ἐλεύθερος ὅταν πραγματοποιεῖ τὴν ταυτότητά του πρὸς τὸν Θεόν. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἐννοια τῆς ταυτότητος τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν εἶνε δύσκολον νά κατανοηθῆ, θὰ μεταφέρωμεν ὀλίγον τὸ θέμα μας καὶ θὰ ἐρωτήσωμεν εἰάν ὁ Θεὸς τοῦ Σπινόζα εἶνε ἐλεύθερος, καὶ εἰάν ὁ ἄνθρωπος θὰ ἦτο ἐλεύθερος εἰάν ἦτο ὅμοιος μὲ τὸν Θεόν τοῦ Σπινόζα. Λέγομεν λοιπὸν ὅτι ὁ Θεὸς τοῦ Σπινόζα δὲν καθορίζεται ἀπὸ ἔξω· εἶνε παρὰ ταῦτα ἀληθὲς ὅτι καθορίζεται ἀπὸ τὴν φύσιν του. Δεδομένης τῆς ἐννοίας του αἱ πράξεις αὐτοῦ εἶνε ἀναγκαῖαι· τὸ αὐτὸ δὲ θὰ ἰσχύει καὶ διὰ τὰς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου εἰάν ὁ ἄνθρωπος ἦτο ὅμοιος πρὸς τὸν Θεόν. Ἐξ οὗ ἐπεται ὅτι κατὰ τὴν ἀποψιν τοῦ Σπινόζα δὲν ὑπάρχει ἀληθινὴ δυνατότης, ὅτι τὸ δέον εἶνε χωρὶς κανὲν νόημα, ὅτι ἔπαινος καὶ μομφὴ δὲν ἔχουν κῦρος. Τὸ βέβαιον εἶνε ὅτι ὁ Σπινόζα ὑποστηρίζει ὅτι αἱ κατηγορίαι τῆς ἠθικῆς εἶνε συγκεκριμέναι ἰδέαι. Αὐτὸ δὲ ἀκριβῶς λέγομεν καὶ ἡμεῖς—ὅτι τοιαῦτα ἡ ἐννοια τοῦ αὐτο-καθορισμοῦ εἶνε ἀσυμβίβαστος πρὸς ὅσα περιλαμβάνονται εἰς τὰς πρακτικὰς μας πεποιθήσεις. Ἐν συμπεράσματι λέγομεν ὅτι ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ μοιρολατρίας καὶ καθοριστικισμοῦ εἶνε ἀνευ σημασίας· ἡ δυσκολία δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸν ἑξωτερικὸν καθοριστικισμόν ἀλλὰ ἀπὸ τὸ γεγονὸς οἴουδήποτε καθοριστικισμοῦ, ἑσωτερικοῦ ἢ ἑξωτερικοῦ. Ἐφ' ὅσον ὁ Θεὸς καὶ ὁ ἄνθρωπος πρέπει νά πράξουν ἐκεῖνο πού θὰ πράξουν, δὲν εἶνε ἀξιοκατάκριτοι ἢ ἀξιέπαινοι, δὲν εἶνε ἐλεύθεροι.

§ 5. Ἡ ὑπεροχὴ τοῦ Λόγου ἐναντι τῆς Ὁρέξεως.— Εἰς τὴν παράγραφον αὐτὴν θὰ ἐρευνήσω ἀκόμη μίαν ἄλλην παραλλαγήν τῆς θεωρίας τοῦ αὐτοκαθορισμοῦ—τουτέστι μίαν θεωρίαν κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ πράξις ἐξηγεῖται ἐν ἀναφορᾷ ὄχι πρὸς τὴν ὄρεξιν ἀλλὰ πρὸς τὸ λογικὸν τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὴ εἶνε—κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν

μηχανικὴν --- ἡ τελεολογικὴ ἐξήγησις τῆς ἀνθρωπίνης συμπεριφορᾶς. Μερικοὶ φιλόσοφοι, ὅπως ὁ Hume καὶ ὁ J. S. Mill, περιέγραψαν τὴν ἐνέργειαν τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τρόπον ἀνάλογον πρὸς τὴν φυσικὴν ἐνέργειαν. "Ὅταν ὁ ἀνθρώπος σκέπτεται καὶ ἐξετάζει διαφόρους δυνατοὺς τρόπους ἐνεργείας, ὠθεῖται εἰς τοῦτο ἀπὸ ὁρισμένον ἀριθμὸν διαφόρων ἐλατηρίων. "Ἐλάχιστον ἐλατήριο ἔχει μίαν ὁρισμένην δύναμιν· τὸ δὲ πῶς τῆς σκέψεως εἶνε, οὕτως εἶπεῖν, τὸ ἀποτέλεσμα τῆς συνισταμένης τῶν δυνάμεων κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ πλεόν ἰσχυρὸν ἀπὸ τὰ ἐλατήρια, ἢ ἀπὸ μίαν ὁμάδα ἐλατηρίων, καθορίζει τί εἶδους θὰ εἶνε ἡ ἐνέργεια. "Ἐναντι τῶν ἀνωτέρω, καὶ ἀντιθέτους πρὸς αὐτάς, ἔχομεν τὰς ἀπόψεις τῶν σοφῶν οἱ ὁποῖοι, ὅπως ὁ Πλάτων ἢ ὁ Kant, ἀρνοῦνται ὅτι ἡ ἐνέργεια προκαθορίζεται κατὰ τρόπον μηχανικόν. "Ὁ ἀνθρώπος ἐνεργεῖ διὰ κάποιον λόγον καὶ ὄχι ἕκ τινος αἰτίας· ἐνεργεῖ χάριν σκοπῶν καὶ δὲν ὠθεῖται ἀπὸ τὰς ὁρέξεις του· ἐνεργεῖ ἐπειδὴ τὰ ἰδεώδη ἔχουν τὴν ἰκανότητα νὰ τὸν πείσουν καὶ ὄχι διότι ἀναγκάζεται εἰς τοῦτο ἀπὸ τὰς ὁρέξεις του. Κατὰ ταῦτα ὁ ἀνθρώπος εἶνε ἐλεύθερος διότι εἶνε ἀπηλλαγμένος ἀπὸ τὸν μηχανικὸν καθορισμόν. "Ἐἰ ἀπάντησις μου εἰς ταῦτα θὰ εἶνε ὅτι ἡ τελεολογία, ἕξ ἴσου ὅπως καὶ ὁ μηχανισμός, εἶνε καὶ αὐτὴ μία θεωρία κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἐνέργεια εἶνε ἀναγκαία καὶ συμμόρφως πρὸς τὴν ὁποίαν συνεπῶς ὁ ἀνθρώπος δὲν εἶνε ἐλεύθερος. Θὰ ἐξετάσω λεπτομερέστερον τὰς ἀπόψεις τοῦ Πλάτωνος, καὶ θὰ ἀγνωήσω, χάριν τοῦ σκοποῦ τῆς ἀναλύσεώς μας, τὴν διαφοροίαν, εἴαν ὑπάρχῃ τιαύτη, μεταξὺ τῶν ἰδεῶν τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν ἰδεῶν τοῦ Σωκράτους.

"Ὁ Πλάτων ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶνε γνῶσις· δηλαδή, ὅτι εἴαν γνωρίζωμεν τὸ ἀγαθὸν θὰ τὸ πράξωμεν. Αἱ ὁρέξεις παροτρύνουν τὸν ἀνθρώπον πρὸς διαφόρους κατευθύνσεις, αὐτὸς ὁμοῦς ἐνεργεῖ σύμφωνα πρὸς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θεωρεῖ ἀγαθόν· διότι ὅλοι οἱ ἀνθρώποι ἀγαποῦν τὸ ἀγαθόν, κανεὶς δὲ δὲν εἶνε κικὸς ἐκουσίως. Εἶνε ἀλήθεια ὅτι πολλάκις οἱ ἀνθρώποι διαπράττουν ἀδικίας, ὁ λόγος ὁμοῦς αὐτοῦ εἶνε ὅτι ἐπλανήθησαν ὡς πρὸς τὴν φύσιν τοῦ ἀγαθοῦ. Εἶχον τὴν ἐπιθυμίαν νὰ πράξουν τὸ ὀρθόν· πράγματι ὁμοῦς ἐπραξαν τὸ μὴ ὀρθόν διότι ὑπέλαβον τὸ μὴ ὀρθόν ὡς ὀρθόν. "Ἔργον τοῦ ἠθικολόγου εἶνε νὰ ἀποκαταστήσῃ μίαν κατάστασιν ἁρμονίας μεταξὺ τῆς γνώσεως τοῦ

ἀνθρώπου καὶ τῆς ἀγάπης του πρὸς τὸ ἀγαθὸν—μὲ μίαν λέξιν, νὰ διαφωτίσῃ αὐτὸν ὡς πρὸς τὴν πραγματικὴν φύσιν τοῦ ἀγαθοῦ.

Ὑποβάλλω τὴν γνώμην ὅτι ἡ ἀναγκαιότης ἐκ τοῦ λόγου δὲν εἶνε ὀλιγώτερον καθορισμὸς ἀπὸ τὴν ἀναγκαιότητα ἐκ τῆς ὁρέξεως. Κατὰ τὴν ἀποψιν τοῦ Πλάτωνος τὸ νὰ γινώσκῃ κανεὶς σημαίνει νὰ πράττῃ· δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἐνεργήσῃ κανεὶς ἀντιθέτως πρὸς τὸ λογικόν του. Ἐπὶ πλέον ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ πράξῃ τὸ κακὸν (ἢ, τοῦλάχιστον, νὰ ἐπιθυμήσῃ αὐτὸ) διότι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἐπιζητοῦν τὸ ἀγαθόν, καὶ δὲν τοὺς εἶνε δυνατὸν νὰ μὴ τὸ ἐπιζητοῦν. Κανεὶς ἄνθρωπος δὲν ἤμπορεῖ πράγματι νὰ εἶνε κακός. Ἡ ἠθικὴ ὅμως ἐλευθερία εἶνε ἡ ἰκανότητος τοῦ νὰ πράξῃ κανεὶς τὸ μὴ ὀρθὸν ἐξ ἴσου ὅπως καὶ τὸ ὀρθόν· ἡ ἐπιλογὴ εἶνε ἐπιλογὴ μεταξὺ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς χριστιανικῆς θεωρίας, ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου ἔγκειται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι τοῦ εἶνε δυνατὸν νὰ ὑπακούσῃ ἢ νὰ μὴ ὑπακούσῃ εἰς τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ· ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει ἡ λέξις ἁμαρτία θὰ ἦτο μίᾳ λέξις χωρὶς νόημα. Καὶ ὅμως κατὰ τὴν θεωρίαν τοῦ Πλάτωνος, ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶνε δυνατὸν ἐν συνειδήσει νὰ ἐκλέξῃ τὸ πονηρόν.

Κατὰ ταῦτα, δὲν εἶνε ἀρκετὸν νὰ θεωροῦμεν ὅτι ἡ ἐπιλογὴ γίνεται χάρις ἐνὸς σκοποῦ ἢ σύμφωνα πρὸς ἓνα σκοπόν· εἶνε ἀνάγκη νὰ ὑπάρχῃ συγχρόνως καὶ ἐπιλογὴ τοῦ σκοποῦ, εἰάν ὁ ἄνθρωπος πρόκειται νὰ εἶνε ἐλεύθερος. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῆς θεωρίας περὶ τοῦ προσώπου τὸ ὁποῖον γινώσκει καὶ ἐπιζητεῖ ἀξίως ἀπὸ τὸ ἐν μέρος καὶ τῆς θεωρίας περὶ τοῦ προσώπου ὡς συνόλου ἀπὸ ἐλατήρια τοῦ ἀμοιβαίως ἐνεργοῦν ἐπ' ἀλλήλων ἀπὸ τὸ ἄλλο, δὲν εἶνε σημαντικὴ διαφορὰ. Ἐλευθερία εἶνε ἡ ἐλευθερία τοῦ νὰ ἀπορρίπτῃ κανεὶς ἀξίως καὶ ἰδεώσῃ ὅσον καὶ τὸ νὰ ὑψώνεται ὑπεράνω τῶν ἐλατηρίων.

Ἡ θεωρία τοῦ Kant, κατὰ τὴν οὐσίαν της, δὲν εἶνε διάφορος ἀπὸ τὴν τοῦ Πλάτωνος. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει ὁρέξεις, ἐπίσης δὲ ἔχει καὶ λογικόν. Τὸ λογικὸν ἀναγνωρίζει τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ τὸν σέβεται· αἱ ὁρέξεις ἐπιζητοῦν τὴν ἡδονήν. Καὶ ὅμως γεγονὸς εἶνε ὅτι ἡ ἠθικὴ ἐπιλογὴ εἶνε ἐπιλογὴ μεταξὺ ὀρθοῦ λόγου καὶ ὁρέξεως. Μὲ τὸ νὰ ταυτίσῃ τὸ ἐγώ, τὸ ἄτομον πρὸς τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ οἱ δύο τους, ὁ Πλάτων καὶ ὁ Kant, καθιστοῦν ἀδύνατον τὴν ἐλευθερίαν, ἄλλο τόσον ὅσον τὸ πρᾶτ-

τουν καὶ ὁ Hume καὶ ὁ J. S. Mill οἱ ὁποῖοι ταυτίζουν τὸ ἐγώ, τὸ ἄτομον πρὸς τὰς ὁρέξεις. Ἐπαναλαμβάνομεν λοιπὸν ὅτι ἡ κατάστασις τῆς ἠθικῆς ἐπιλογῆς εἶνε κατάστασις κατὰ τὴν ὁποίαν ἐκεῖνος ποῦ ἐνεργεῖ ἀποφασίζει εἴαν θὰ ἀκολουθήσει τὸν ὀρθὸν λόγον ἢ τὰς ὁρέξεις. Μία τοιαύτη κατάστασις ὅμως εἶνε δυνατὸν νὰ παρουσιασθῇ μόνον ὅταν ὑπάρχει ἄτομον ποῦ νὰ εἶνε ἀνεξάρτητον καὶ ἀπὸ τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ ἀπὸ τὰς ὁρέξεις, καὶ ποῦ πρόκειται νὰ ἀποφασίσῃ ἐπὶ τῶν ἀξιώσεων ἐνὸς ἐκείνου ἐξ αὐτῶν. Εἰς τὴν γνησίαν πρακτικὴν ἐνέργειαν, ὁ ὀρθὸς λόγος καὶ αἱ ὁρέξεις δὲν εἶνε κἀτι ποῦ ἐνεργεῖ ἀλλὰ εἶνε δεδομένα διὰ τὸ ἄτομον, διὰ τὸ ἐγώ τὸ ὁποῖον ἐνεργεῖ. Ἡ ἐννοια τῆς ἐλευθερίας μᾶς ἀναγκάζει νὰ δεχθῶμεν μίαν κατασκευὴν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ἄτομον διακρίνεται ἀφ' ἐνὸς μὲν ἀπὸ τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ ἀφ' ἑτέρου ἀπὸ τὰς ὁρέξεις. Ὁ Πλάτων καὶ ὁ Kant περιορίζουν τὸ ἄτομον εἰς τὰ δεδομένα του καὶ δὲν ἀφήνουν θέσιν διὰ ἐκεῖνον ποῦ θὰ ἐνεργήσῃ τὴν ἐπιλογὴν.

Τὸ συμπέρασμαί μας εἶνε ὅτι ἡ θεωρία τοῦ αὐτοκαθορισμοῦ καθ' ὅλην τὴν τὰς διαφόρους ἐκδηλώσεις δὲν εἶνε εἰς θέσιν νὰ παράσχῃ τὰ προαπαιτούμενα διὰ τὴν ἀληθῆ δυνατότητα. Ἡ ἀξία τῆς θεωρίας τοῦ ἀκαθοριστικισμοῦ (ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως) ἐγκεῖται ἀκριβῶς εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι προσπαθεῖ νὰ ἀφήσῃ τόπον διὰ τὴν πραγματικὴν δυνατότητα· ἔχει ὅμως τὸ μειονέκτημα, ὅτι ἀγνοεῖ τὸ ἄλλο ἀπὸ τὰ δύο προαπαιτούμενα, δηλαδή τὴν ἐνέργειαν.

§ 6. Ἀκαθοριστικισμός.— Θὰ ὑπέθετε κανεὶς ὅτι οἱ ὄνοι δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ παῖξουν κανένα ρόλον εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ πολιτισμοῦ· καὶ ὅμως ὑπάρχουν δύο ὄνοι οἱ ὁποῖοι διεδραμάτισαν σπουδαῖον μέρος εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς σκέψεως. Ὁ ἓνας εἶνε ὁ ὄνος τοῦ Βιλαιάμ, καὶ ὁ ἄλλος εἶνε ὁ ὄνος τοῦ Buridan: ὁ ὄνος τοῦ Βιλαιάμ εἶνε γνωστὸς διὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ πνεύματός του, ὁ ὄνος τοῦ Buridan διὰ τὴν ταπεινότητα τοῦ πνεύματός του. Αὐτὴν τὴν στιγμήν μᾶς ἐνδιαφέρει ὁ ὄνος τοῦ Buridan· ἡ ἱστορία του εἶνε γενικῶς γνωστή: μίαν ἡμέραν ποῦ ἦτο πολὺ πεινισμένος, ὁ φύλαξ του τοῦ ἔδωκε νὰ φάγῃ, καὶ ἐτοποθέτησε δεξιὰ καὶ ἀριστερά του ἀπὸ ἓνα δέμα κριθάρι· καὶ ἕκαστον δέμα ἦτο τοποθετημένον εἰς ἴσην ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ ὄνου. Δεδομένου ὅμως ὅτι τὰ δύο δέματα ἦσαν ἀπολύτως ὅμοια, καὶ